

HAZAI IRODALOM.

Német Grammatika. Szerkesztette *Felsmann József*, főreáliskolai igazgató. 6. kiadás. Budapest, Lauffer. 1888.

Az olyan könyv, mely immár 6. kiadásában fekszik előttünk, bizonyára magában hordja kedveltségének okát. A magam részéről e könyvnek tudományos szempontból való meglehetősen elavultsága s valóban sok furcsasága mellett ennek magyarázatát csak abban találom, hogy magában a nyujtott nyelvtani anyagban, értem stricte a szabályokat vagy paradigmákat, csak ritkán ad hibásat, a mi magában véve — tekintettel a tényleg létező állapotokra — elég érdem. A mi azután a szabályt kísérő magyarázatok nagy részét, különösen pedig az előszóban is hangsúlyozott összehasonlító nyelvészetet illeti, arról csak sajnálkozással beszélhetünk. A szóképzés, különösen a külső szóképzés fejezete, könyvünkben három oldalra terjed. Sokkal több térre volna szükségünk, ha itt pontról-pontra akarnók követni a szerzőt, és kimutatni, mennyire ellentmond tanítása a tudomány már nagyon is közkeletű eredményeinek. A szerző eljárása itt — úgy látszik — az, hogy a szóvégeket egyszerűen mindenütt képzőknek tekinti és egy csoportba állítja a hasonló végűket. Természetes, hogy így egyszer-másszor igazi képzőkre is akad, úgy hogy több pontja helyes, bár ezekben is össze nem tartozók egybefoglalvák. Így találkozunk *ch*, *k* képzővel, alatta Bank, krank, welk, Kirche névszókkal, *d t* képzővel Bund, Mond, rund, öde, müde szókkal, egymás mellé teszi az Eber-t és Fischer-t, a Gärtner-ben a szó és képző közé vetett *n-t* lát; számára a Hang szóban épen olyan *g* képző van, mint *ig* a färbig vagy störrigben, a Tanz és ganz-ban meg *z* képzőt lát; a Fisch-ben *sch* képzőt stb. stb.

Ez átdolgozást igénylő résznek teljes hasznavehetetlensége nem szól az ellen, mit a könyv érdemének tekintettem. Mert ha a tanulótság illetén módon nagyon furcsa ismeretekhez is jut a német szók etymológiája körül, az nem fogja abban akadályozni, hogy különben helyesen beszéljen németül; bár misem alkalmasabb valamely nyelv tanulása iránt igazi hajlamot ébresztene, mint annak bensőbb megértetése. Minden jó etymologia egy-egy a titokzatosról lerántott lepel.

Mint hogy a szerző, miként az könyvből világosan kitünik, a német nyelvet tökéletesen bírja, természetes dolog, hogy minél inkább haladunk a nyelvtan befejező része, a syntaxis felé, annál kevésbé van könyvben kifogásolni való, míg pl. a hangtan tárgyalása, mely inkább csak elméleti nyelvészeti készütséget követel, telve van valóban érthetetlen dolgokkal. A 14. §. szerint az Ältern *ä*-je gyöngülés következtében lett *a*-ból, mely gyöngülést a tőszótagra eső accentus okozza; a 15.

§-ban a setze és sitz közt hangátmásítást, azaz Ablautot lát, holott az ilyen példák egy más, a szerző által szintén ismert hangátváltozási tü- nemény körébe esnek, melyet *δ* Brechung neve alatt ismertet. A mással- hangzók osztályozásánál az *sch* torokhangnak mondatik, a *q* meg guttu- ralis mediának. Nagyon homályos meghatározás ez: Hangsúlynak nevezük a hangnak azon emelkedését és lebecsátását, melylyel az egyes hangokat kiejtjük. *Hany* itt kétszer fordul elő, mindannyiszor más jelentéssel; különben sem korrekt a definitio. Az meg épen nem áll, hogy «a hangsúlyos és hangsúlytalan szótagoknak a szóban és beszédben való váltakozását nevezük rhythmusnak». Ezek szerint beszédünk mindig rhythmikus. A verstanban már helyes meghatározá- sát olvassuk a rhythmusnak.

A 41. §. szerint a németben négy eset van, pedig ugyanaz a pont megemlíti még a vocativust is.

A declinatio, különösen a többesszám képzésének tárgyalását nem mondhatjuk nagyon világosnak vagy könnyűnek. Itt csak egy becsúszott tévedésre akarunk utalni. Már eleve avval a szabályal találkozunk, hogy «erős ejtegetésű a főnév, ha az egyes sajátítóban *s* vagy *es*, a többesben *e* vagy *er* végződést vesz föl, vagy épen változatlan marad». E szabály szerint egy nagy sereg nőnemű főnév — ilyenek a Luft— Lüfte, Nacht—Nächte stb. stb. — minden menhely nélkül szűkölködik, mert semmiféle kategóriájában az osztályozásnak nem találnak helyet. A 44. §. persze az adott szabály ellenére befogadja őket az erősek közé. A «die Luft ist kühl» mondatban a *kühl* állítmányi melléknévnek mon- datik. Nem bánom, bárha magam határozónak nézem és annak is tanítom. De önmaga ellen tanúskodva a szerző is mellettem bizonyít ugyanabban az 54. §-ban, hol folytatólag azt olvassuk: «Az állítmányi melléknév a hozzá hasonló határozótól jól megkülönböztetendő. Mellék- névvel ezen kérdésre felelünk: was für ein, minő?, határozónál: wie, miként». A szerző csak nem kérdez így: Was für eine ist die Luft?, hanem bizonyára velem együtt: wie ist die Luft? — A fokozásnál azt olvassuk, «hogy a lágyítható (értsd umlautra képes) melléknevek a közép és felső fokban hangzólagytást szenvednek». Inkább áll a szabály ellenkezője, mert több az olyan umlautra képes melléknév, melynek tőhangzója még sem változik.

A számnevekről szóló fejezetet elégteleníti egy szószármaztatás, mely vetélkedik az *ἀλώπηξ*—Fuchs-szal. Az ain-lif (elf) második tagját könyvünk ugyanis az idg. dakan-ra vezeti vissza, «melyből idővel hang- csere (Lautverschiebung) (!) folytán dik, dif, lif keletkezett». Ma már mindenki tudja, hogy a lif a liban ígéhez (be-leiben, bleiben) tartozik; ainlif tehát azt jelenti, hogy egy még maradt a dekason felül. Köny- vünket itt valószínűleg az vezette tévútra, hogy a *lif*-et a *zig*-gel cserélte

föl, melyről valóban áll az, hogy a *deka* szóval közös származású. Itt aztán már észlelhetjük a Lautverschiebung-ot is egész törvényszerűségében.

Helyesen mondja könyvünk, hogy a «*mein, dein, sein* genitivusok régiebbek, mint a *meiner, deiner, seiner* alakok». Ez utóbbiakról aztán azt olvassuk (87. §.), hogy leginkább főnevekkel állanak, pl. Ich gedenke dein (*deiner Gedanken*). Ezt ismét nem értem. Csak nem tartja könyvünk a *dein-t* és *deiner-t* egyforma névmásoknak.

A 109. §. *essen-t* át nem ható igének mondja, továbbá az *ächten-t* factitivumképen az *achten* mellé teszi, holott e kettőnek egymáshoz semmi köze. Ezekkel örvendetes ellentétben a mondatban alig találkozunk nevezetesebb hibával, de bizonyos az, hogy e mondatra is áll az, mit Heinrich Gusztáv a szerző Német Nyelvtanának a bírálatában megjegyzett (Ph. K. IX. 773), hogy sok az itt tárgyaltakból az anyanyelv tankönyvébe való. De — szivesebben látunk többet, mint kevesebbet a kellesténél.

A példák futólagos átnézése után csak azt jegyezzük meg, hogy e mondatban «den Mangel an Reiterei wusste er dadurch zu ersetzen, dass er Fussgänger zwischen die Reiterei stellte» a mellékmondat nem okhatározói, mint azt olvassuk. A mondatelemzés ama képei, melyekkel nyelvtanunkban találkozunk, nem oly egyszerűek és a tudomány szempontjából sem állják meg annyira helyöket, mint azok, melyeket már a mi irodalmunkban is, Grecs könyvében megtalálunk, hol az állítmány alá van rendelve az egész mondat. A szórend tárgyalásánál nincs megemlítve a német szórend két sarkalatos tétele: 1. Jelentő főmondatokban az ige második helyen áll. 2. Mellékmondatokban az ige utolsó helyen áll.

A verstant és gyakorlókönyvet szótár követi. Mint a könyv egyik különlegességét fölemlítjük az úgynevezett képleteit. Így az ige tárgyalása kezdetén a cím után ez a képlet következik: G. N. P. T. M. C. S. Ez annyit jelent, hogy az igénél tanulni kell a genusról, numerusról, personáról, tempusról, modusról, coniugatióról (úgy hiszem, ez az egy is majdnem elég lett volna) és végül signifiatióról. Mi a célja a kezdő betűk előzetes felsorolásának? Talán csak nem kell a tanulóval ezeket megtanultatni? — Egy pontot pedig, mely majdnem mystikus színezetű, csak végül és melleleg említék föl. A hangtanban ugyanis az is olvasható, hogy «*a* a fő magánhangzó, *h* a fő mássalhangzó». Ha itt a *fő* jelzőt úgy kell értenünk, hogy legeredetibb és valószínű, hogy úgy is kell, mert «főhangok» csak nem keletkeznek később, — könyvünkben a nyelv keletkezése interiectionalis theoriájának egy kissé elkésett hirdetőjét láthatjuk. Ezen első főhangokból mint első főszók ugyanis csak hah meg ah interiectionok keletkezettek.

Az indulatszók közül (135. §.) pedig a *miz-miz*, meg a *husch-husch*, meg akár a *pipi* is bátran elmaradhattak volna. Ugyanily joggal a csecsemő minden gögicsélése fölvételt igényelhetne.

Csak praktikus pædagogiai szempontból kifogásolható az, hogy könyvünkben több helyütt a helyes kifejezés mellett ott találjuk az elkerülendő rosszat is. Tankönyvnek mindvégig csak helyeset kell tartalmaznia, a tanuló szeme elé soha ne is kerüljön hibás dolog. Némely helyen pedig a különben helyes gondolatot nem sikerült könyvünknek helyesen kifejeznie, így pl. ha azt olvassuk: A névszók s igék idomíthatók, vagy Anyagnév oly egynemű anyagot jelöl stb., vagy ha a 61. §. a képző nevezdőről szól.

Ismételjük, hogy a felsorolt hibák s egyebek is nem tarthatók olyanoknak, melyek a könyvet az illető iskolában merőben hasznavehetetlenné tennék. A könyv tudományos niveauja persze nem felel meg a jogos követeléseknek. Bár e tekintetben egyáltalán nem szoktak nálunk nagy igényekkel előállni, mégis reméljük, hogy a 7. kiadás legalább a fölemlített hibáktól ment lesz.

TIMÁR PÁL.

Volapük-Nyelvtan gyakorlatokkal és példákkal valamint volapük-magyar és magyar-volapük szótárral Dr. Kerckhoffs Ágoston, a párisi École des hautes études commerciales tanára stb. Cours complet de Volapük című művének 8-ik kiadása után a magyar nyelvre alkalmazta *Zsigmondy Béla*. Budapest, 1888. — 8-r. XV. és 126 l.

E folyóiratban (X, 249—269.) kimerítően ismertettem Schleyer János Márton Volapük nevű általános nyelvét. Azóta mind nagyobb mértékben terjedt el a volapük, kivált a hirlapírók és kereskedők köreiben kelte világszerte a legnagyobb érdeklődést. Csupán hazánk hirlapírói hiszik azt, hogy azzal tesznek ügyöknek jó szolgálatot, ha a volapüköt gáncsolják és nevetségessé teszik, holott legtöbbjük épen gúnyolódásával árulja el, hogy nem is ismeri. Egyáltalában nem érzek magamban arra hivatást, hogy a volapük ügyének lángoló buzgalmú apostola legyek, hanem annyit egész higgadt megfontolás után, a melyet a volapüknek és még jó sok pasilogikus és pasigraphikus kísérletnek komoly tanulmánya előzött meg, továbbá két évi gyakorlati kipróbálás után mondhatok, hogy *a volapüknek néhány óra alatt elsajátítható nyelvtana és igen világos szerkezetű szóképzése, tehát könnyű szótára alkalmas arra, hogy vele gondolatainkat írásban teljes szabadsággal kifejezhessük és mások írásbeli közleményét teljesen megérthessük*. Levelet váltottam volapükül hollandi, dán, francia, olasz és német férfiakkal és soha félre nem értettük egymást. A volapük egyetlen komoly nehézségét a természetes nyelvek sajátságos kifejezései képezik; ezeknek feltalálásában, valóságos értelmök meghatározásában és aztán czikornyátlan volapükre

való fordításában kell az írónak nehezebb logikai munkát végeznie. Az idiotismusoknak a volapükbe való becsempészése fenyegeti magát e nyelvet a legnagyobb veszedelemmel. A francia volapükisták azonban már ennél is tovább mentek és a volapükbe a francia nyelvnek *alaktani és mondattani* sajátosságait is beleszármasztatták. Kivált Kerckhoffs alkotott e tekintetben külön iskolát, a melyet már-már a volapük francia nyelvjárásának lehet nevezni. Zsigmondy Béla e francia iskola híve és Kerckhoffs szellemében írta meg könyvét. A francia iskolának és általában semmiféle nemzetieskedő felekezetnek irányát és törekvéseit a volapük egységének megmaradhatása miatt nem helyeselhetem.

Lássunk egyet-mást Zsigmondy nyelvтанából, különösen gallicismust. Schleyer a ragokat mnemotechnikus eszközökkel akarta megjegyeztetni; az összes névszók genitívusi, datívusi és accusatívusi ragja a hangzók e hagyományos nyelvtani sora: *a, e, i*: pl. *dom*, a ház, *doma*, a házá, *dome*, a háznak, *domi*, a házat. Ha ez alakok bármelyikéhez *s-t* teszünk, megvan a többes szám megfelelő esete. Ime most tudják olvasóim az összes főneveket, melléknéveket, névmásokat, igeneveket és számneveket ragozni! De a francia iskolát bántja ez a szabályosság, ez a könnyűség; szerinte a genitívust így is lehet képezni: *de dom*, a datívust így: *al dom*. Ki ne venné itt észre az ok nélkül való gallicizálást vagy legalább romanizálást? Ha már most ehhez a következő példákat állítjuk: *nuf de dom*, a ház teteje, *canal de London*, londoni kereskedő, *tab de mab*, márvány asztal: akkor mindenki észreveheti a készülő zfr-zavart. A *de* praepositio ugyanis mindegyik példában más-más jelentőségű; az elsőben birtokosviszonyt, a másodikban helyhatározót, a harmadikban anyagból való készülséget jelent. Tiszta gallicismus van e példában is: *vilols dlinön de vin at ledik ko vat flifik*, akarjátok inni ezt a vörös bort fris vízzel; a *de* praepositiót egészen francziásan használja mint genitívus partitívust: *de ce vin rouge*. Itt alkalmilag megtanítom olvasómat az igeragozásra. A személyes névmások a következők: *ob*, én, *ol*, te, *om*, ő (masculinum), *of*, ő (femininum), *os*, ő, az (sächlich, — itt tehát Schleyer hibát követett el), *on*, az ember (a francia *on*); a többes számban a négy első *s-t* vesz fel. Ha e névmásokat igető végéhez függesztjük, készen van az igeragozás: *vilob*, akarok, *vilol*, akarsz stb. Schleyer ugyanazt a hatféle igeidőt csinálta, a mely a latinban van, és pedig a hagyományos hangzósornak a tő elejére való ragasztásával: *a, ä, e, i, o, u*, tehát *avilob* akarok (a mi helyett azonban Schleyer következetlenül és ennél fogva helytelenül elégségesnek találta a pusztá tövet a személyragokkal), *ävilol*, akarsz vala, *evilom*, akart, *ivilof*, akart vala (nő), *oviloba*, akarni fogunk, *uvilols*, akarni fogtatok. A szenvedő alakot a *p* (passivum) emlékeztető betűnek az ige elejére való tevésével képezük: *giv*, az adomány, *givön*, adni, *pagivom*, őt adják (lám itt már nem

hagyhatja el Schleyer a praes. imperf. a képzőjét!), *pägivon*, az embert adják vala, *pegivols*, titeket adtak, *pigivol*, téged adtak vala stb. *Ön* az infinitivus, *öl* a participium, *öd* az imperativus, *öv* a conditionalis, *ös* az optativus suffixuma, pl. *givöl*, az adó, *egivöl*, a ki adott, *ogivöl*, a kit adni fognak; *givomöd*, adjon, *pagivomöd*, adassék; *äpükoböv püki rusänik*, *if ibinob-la muls anik in Rusän*, beszélném az orosz nyelvet, ha lettem volna néhány hónapig Oroszországban. E példából megint kitetszik a francia iskola néhány sajátsága. *Ibinob-la* a Schleyertől következtelenül alkotott coniunctivus, a mely a többi igemód és igenév emlékeztető betűje, az *ö* nélkül van képezve. A francia iskola hibája, hogy a feltételes mondatnak logikailag teljesen egyenlő értékű két részében különböző igemódokat használ: *äpükoböv* és *ibinob-la*, pedig világos, hogy a mondat tartalma a következő: *nem* beszélek oroszul, mert *nem* voltam több hónapig Oroszországban, ellentéte: *beszélek* oroszul, mert Oroszországban *voltam*, és ez a két okadó mondat, hogy úgy mondjam, feltételes compromissumban van összefoglalva. Hiba továbbá az idézett példában, hogy a francia iskola a pusztá nominativust alkalmazza időhatározó gyanánt is: *nuls anik*, mint a maga nyelvében: *quelques mois*. Végre a francia iskolának megokolatlan sajátsága, hogy a feltételes mondat részeiben csak a két praeteritum időt engedi használnunk.

Szembeszökő gallicismus még Zsigmondy könyvében a következő.

No kömób adeło al kanitön, nem jutok ma az énekléshez, en venir à quelque chose. *Palöfob*, engem szeretnek, helyett így is tanítja a passivumot: *binob palöföl* vagy *pelöföl*, je suis aimé. *Danob oli*, köszönöm neked, je te remercie. *Balzac äbegom vöno Voiture*, Balzac kérte egykor Voiture-t; ebben már csak a szórend, a francia szórend határozza meg azt, hogy melyik az alany és melyik a tárgy. *No klödölöd omi*, ne hig nekí, croire accusativussal, quelqu' un. *Älemom bal plo frauš tum*, vásárolt egyet száz francért; ebben megint csak a szórenddel van a mondat megjelelve, *bal* e helyett *bali*, egyet.

Zsigmondy a maga munkáját derekasan végezte. Schleyerről nyelvtanait, szótárát és még egyéb szerzeményeit tekintve nem lehet ugyanezt elmondani; valamennyin bizonyos sajátszerűség, az efféle munka technikájának nem ismerése látszik meg. Remélem, hogy Zsigmondy hasznavehető műve diadalmasan fog megküzdeni a volapük iránt hazánkban elterjedt kedvezőtlen véleménynyel.

Dr. POZDER KÁROLY.

Grimm törvénye. Nyelvtudományi tanulmány, írta dr. Petz Gedeon egyetemi magántanár. Budapest, 1888. Franklin, 106 l. Ara 1 frt.

Ez alapos és széles körű tanulmányokon nyugvó értekezés a *Lautverschiebung* ismeretes törvényével foglalkozik, melyet nálunk ren-

desen *hangmozditásnak* neveznek, de melyet a szerző (talán az angolok példájára) helyesen Grimm törvényének nevez, mert Grimm Jakab fedezte föl és fejtette ki Német Grammatikája második kiadásában (1822.) E ténynek tisztázása dolgozatunk *első* fejezetének tárgya. Petz itt összeállítja és megbírálja azokat a megfigyeléseket, melyeket egyes nyelvészek a kérdéses törvényben foglalt tényekre vonatkozóan már Grimm előtt tettek, mire Grimmnek magának elméletét behatóan tárgyalja. Grimm óta a Lautverschiebung tényeinek felfogása tetemesen megváltozott, a törvénynek magának egész gazdag irodalma keletkezett; a nyelvészek hosszú sora, köztök kitünő hangzású nevek (egy Curtius, Lottner, Grassmann, Delbrück, Scherer, Heinzel, Paul, Braune, Verner, Kräuter, Brugmann, Kluge és mellékesen még mások is), foglalkozott e kérdéssel. Szerzőnknek egyik főérdeme, hogy ezt a teljes irodalmat lelkiismeretesen és helyes ítéllettel feldolgozza, a mivel egy oldalról kimerítő képet nyerünk arról, hogy a mai nyelvészet miképen fogja fel e problémát, más oldalról pedig a német hangtan egy tetemes részének a tudomány mai színvonalán való tárgyalását kapjuk. Az eltérő és ellentétes nézeteknek ilyen chaoszával szemben a szerző természetesen önálló felfogásra és önálló ítéletre törekedett; — de önállóságát bizonyítja az a körülmény is, hogy e számos oldalról megvilágított anyag tárgyalásában új nézeteket is volt képes kifejteni. A következő ismertetésben főleg ezeket fogom kiemelni.

A *második* fejezet az ugn. első (germán) hangmozdítást tárgyalja, t. i. azokat a változásokat, melyeken az idg. (indogermán) explosiv hangok a germ. ősnyelv korában átmentek. Az idg. tenuisok elváltozásának tárgyalásánál visszautasítja Heinzel jésítő hypothesisét. Petz, nézetem szerint helyesen, azon felfogásból indul ki, hogy a spontán hangváltozások szereplését a nyelvtudomány terén lehetőleg megszorítani és kombinatorikus változásokkal helyettesíteni kell; ezért Brugmannak legújabbban kifejezett azon hypothesisé mellett foglal állást, mely szerint a *t* és *s* hangok előtt álló tenuisok váltak első sorban spiransokká. Mindenütt nagy számú példákkal világosítja föl másoknak és a saját nézeteit, így a Verner-féle törvénynél is, melynek phonetikai magyarázatában eltér Vernertől: Verner szerint tudvalevőleg a zöngétlen spiránst körülvevő sonantikus elemek okozták a spiránsnak zöngéssé válását, helyenként azonban az előző sonánsra eső accentus útját állta e változásnak. E magyarázat ellen már Bechtel is fölszólt, de (mint P. kimutatja) tarthatatlan megokolással. Szerző, újabb dialektusok adataira támaszkodva, azt a magyarázatot adja, hogy a spiráns zöngétlen voltának megmaradása volt a szabály és hogy a sonánsok hangsúlytalansága idézte elő a zöngéssé válást. Mióta P. ezt írta, Bugge egy legújabb tanulmányában (*Paul-Braune, Beiträge*, XII. és XIII. köt.) a Verner-féle

törvényt a szókezdő hangokra is ki akarja terjesztetni; de föltevése alig fog sok hívőre találni.

A media aspiraták tárgyalásánál szerző Paul fejtegetéséhez csatlakozik, mely szerint ezek a hangok váltak első sorban a germ. ősnyelvben zöngés spiransokká, és megczáfolja Kräuternek e fölfogás ellen fölhozott ellenvetéseit. Egy pontban azonban eltér Paultól, a mennyiben ugyanis a gót *g*-nek nem tulajdonítja többé a régi germ. spirantikus ejtést, hanem valóságos explosivának tekinti e hangot. A media aspiratákból keletkezett zöngés spiránsok fejlődésének vázolásánál különben ki kellett volna emelnie, hogy ugyanezen fejlődési fokokon mentek keresztül azok a zöngés spiránsok is, melyek (a Verner-féle törvény alapján) tenuisokból álltak volt elő.

A harmadik fejezet tárgya a *felnémet hangmozdítás*. Braune és Paul kimutatták, hogy e hangmozdítás érvényesülésében különféle fokozatokat, egyes áramlatokat lehet megkülönböztetni. Ezek az áramlatok Petz művében az eddigieknél jóval behatóbb és részletesebb tárgyalást nyertek; sőt a harmadik áramlat (germ. *p*: feln. *pf*) körében szerzőnk még három kisebb aktust is különböztet meg. A negyedik áramlat tárgyalásánál a régibb nézetekkel szemben Paul véleménye mellett foglal állást, mely szerint az ófn. szóknál előforduló *p* és *k* betűk zöngétlen lenis-hangokat jelölnek és ekkép a megfelelő ófn. hangok teljesen azonosak voltak a mai délnémet dialektusoknak *b* és *p*, *g* és *k* közt álló ismeretes hangjaival.

A felnémet hangmozdítást történelmi lefolyásában tárgyalván, a mint az a nyelvmaradékok alapján kimutatható, kénytelen Petz a germ. hangok fejlődésének rendszeres összeállítását adni. Ezt teszi a *negyedik* fejezetben, melyhez a tárgyalt hangváltozásokat feltüntető kimerítő táblázatok vannak csatolva.

Az *ötödik* (utolsó) fejezet foglalkozik a Lautverschiebung tényeinek magyarázatával. Mindenek előtt azt a kérdést veti föl, vajon létezett-e a hangmozdítás egyes actusai közt összefüggés és okozati viszony? A különféle nézetek megbirálása alapján arra az eredményre jut szerzőnk, hogy az egyes processusok nem álltak egymással belső okozati összefüggésben, hanem egymástól függetlenül mentek végbe. A második kérdésre, vajon ezek az egymástól független hangváltozások egyszerre vagy kimutatható egymásutánban folytak-e le, kifejti, hogy e változások bizonyos sorrendben követték egymást. Hosszasabban foglalkozik aztán az egész mozgalom első actusának megállapításával. A hangmozdítás szerinte a *t* és *s* előtt álló idg. *k*, *q* és *p* tenuis-hangok elváltozásával kezdődött, még pedig úgy, hogy e hangváltozás még az idg. *öskorba nyúlt vissza*, nem ugyan mint köznyelvi, hanem mint szójárási vonás.

A hangmozdítás *motivumaira* nézve szerzőnk Grimm Jakabbal és

Schererrel szemben hangsúlyozza, hogy azoknak első sorban *hangtaniaknak* kellett lenniök, — ha ismereteink mai fokán nem is vagyunk még képesek oly hangtani tényezőt csak megközelítő biztossággal is megjelölni, mely a kérdéses mozgalom beálltának végső oka lehetett volna. Végül kiemeli, hogy míg Grimm teljesen egységes törvénynek tekintette a hangmozdítást, melynek egyes tényei szerves összefüggésben vannak egymással és nem választhatók el egymástól az egésznek kockázatása nélkül, addig ma a Grimm-féle törvénynek épen egységét vagyunk hajlandók tagadásba venni. A kettős hangmozdítás voltaképpen egy-egy sorra igen sok egyes hangváltozásnak, melyek nagyobbbrészt valószínűen egymásra való vonatkozás nélkül mentek végbe. Sőt e consonantikus hangváltozás nem is különbözik lényegileg a vocalismus terén előforduló hangváltozásoktól, melyek gyakran ép olyan körforgásokat tüntetnek föl, mint a mássalhangzóknak ezen elváltozásai. Grimm főérdeme szerzőnk helyes fölfogása szerint, nem az, hogy e változásokat mind egy egységes törvénybe foglalta, hanem, hogy egyáltalában fölismerte és bennök a törvényszerűséget fölfedezte.

Ime Petz dolgozatának fővonásai, melyek e kivonatos szárazságukban is nem csak szerzőjüknek teljes tájékozottságáról, hanem egyszerűségi önműködő kutatásokra hivatottságáról is tanúskodnak. Tanulmánya egyes érdekes és tanulságos megfigyelésekben is gazdag és sok helyütt fényt derít a német s általában az idg. hangtan egyéb pontjaira is. Főleg ezen szempont teszi a dolgozatot oly tanulságossá, s első sorban tanárjelöltek, de a német nyelv tanárai is sokat fognak tanulhatni belőle. A szerző e derék monographiával jeles sikerrel mutatja be magát mint a germán philologia kitűnően képzett munkása, kitől, csak ez első önállóan megjelent alapos szakdolgozathól is ítélve, még sok értékes munkát várhatunk.

HEINRICH GUSZTÁV.

Dr. Panyák Ede, A magyarországi középiskolákban 1850-től 1885-ig megjelent összes programmértekezéseknek repertoriuma. Budapest, 1887. Franklin, XIII, 183 lap. Ára 1 frt. 40 kr.

Szerző e nagy szorgalommal és nem csekély nehézségeknek legyőzésével készített repertorium kidolgozásával rendkívüli szolgálatot tett közoktatásügyünknek és tudományos irodalmunknak. Hazánk középiskolái 35 év óta adnak ki programokat, és e programoknak egy tetemes része tartalmaz értekezéseket, melyek közt sok a csekély becsű dolgozat, de igen sok az alapos, derék, tudományos értékű munka is; és még a gyenge munkálatoknak is megvan sokszor elvitázhatatlan tárgyi értékek, a mennyiben először fordították a szakfériák vagy az ország figyelmét bizonyos kérdésekre vagy ügyekre, vagy különböző szempontokból becses anyagot tartalmaznak. Összes tudományosságunk legjellem-

zőbb és legkárosabb vonása a folytonosság hiánya: a kik valamely kérdéssel foglalkoznak, nem ismerik az előzők dolgozatait; újra kínlódnak oly problémák megoldásával, melyek már meg vannak oldva, vagy legalább nem használják föl a már létrejött dolgozatok értékes eredményeit vagy egyéb tanulságait. Különösen áll ez természetesen a folyóiratokban és programokban megjelent dolgozatokról, melyek részben nehezen hozzáférhetők, de melyeknek létezéséről sem lehetett eddigelé kellő tudomásunk. Szinnyei repertoriuma eltávolította (ha eddig nem is teljesen) az első nehézséget; az előttünk fekvő könyv a programokra vonatkozólag oldja meg a feladat másik részét, még pedig oly jelesen,¹⁾ hogy teljes elismeréssel kell adóznunk szerzőnk kutató szorgalmának és ügyességének. Előmunkálatot csak Bors Mihály tanárnak az esztergomi főgymnasium 1880/81-diki értesítőjében kiadott dolgozatában és a nevezett tanárnak nagylelkűen átengedett gyűjteményeiben talált; a többit mind magának kellett végeznie, és a ki csak egyetlen esetben volt is kénytelen középiskoláink igazgatóinak szivességéhez fordulni, az tudja, hogy ezen urak közt még ma is akad nem egy udvariatlan, hozzáférhetetlen bácsi.

A szerző felkarolta az összes (182) hazai középiskolákat: 156 gymnasiumot és reálgynasiumot és 26 reáliskolát (négy reáliskola gymnasiummal kapcsolatos), — és csak a brádi gör. kel. román gymnasiumról nem nyert semmi értesítést, talán mivel ez az iskola nem adott ki programokat. A gymnasiumok az utolsó 35 év alatt 2394, a reáliskolák 464, a középiskolák összesen 2858 értekezést bocsátottak közre. A legkevesebb értekezés természetesen 1851-ben jelent meg: 23, azután 1862-ben: 27, 1861-ben: 30; — a legtöbb értekezés. 1881-ben: 170, 1885-ben csak 158. Egyáltalában kár, hogy a szerző a felkarolt anyagot statisztikailag föl nem dolgozta. Ezt, legalább az egyes philológiai szakcsoportokra nézve, a következőben pótlom. Az ide csoportosított értekezések száma a következő:

1. Magyar nyelv és irodalom	162
a) Nyelvészet	40
b) Irodalomtörténet	67
c) Aesthetika	55
2. Classica philologia	214
a) Latin philologia	114
b) Görög	100

*) Csak egyetlen lényegesebb kifogásunk van a dolgozat ellen. Hejlesen mondja a szerző VIII. l., «hogy igen fontos tudni az olvasóra nézve, hány lapra terjed egy-egy értekezés», azért, a hol csak tehetette, az értekezések lapszámát kitétte. De sehol sem jegyezte meg a program *formatumát*, pedig rendkívüli különbség van pl. 16 lapnál, hogy ez a 16 lap nagy vagy kis nyolczadrét vagy negyedréte!

